

FÜLÖP MIHÁLY

Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945) III.*

A Moszkvába térített fegyverszünetek

A finn kivétel. Különbéke vagy fegyverszünet?

Moszkva kivételesen fontosnak tartotta Finnország „kiütését” a háborúból. Sztálin különleges jelentőséget tulajdonított annak, hogy Finnország Németországtól való leválasztását, semlegességének helyreállítását elérje. Már 1941. augusztus 4-én arra kérte az amerikai elnököt, hogy Washington kapcsolatai megszakításával fenyegetse meg Helsinkit. „Ebben az esetben a szovjet kormány Finnország megbékítésére tehetne bizonyos területi engedményeket, hogy új békeszerződést köthessen vele” – hangzott a szovjet kormányfő ígérete. Sztálin ezzel a lépéssel Leningrád bekerítését próbálta szétörni.¹ Sumner Welles amerikai külügyi államtitkár mindenestre úgy közvetítette az üzenetet a washingtoni finn

* Az első két rész a *Múltunk* 2005/2. (4–35.) és 2006/1. (4–40.) számaiban jelent meg. A közölt térképek Sebők László munkái. A szovjet levéltári forrásokat az Egyesült Államokban a Hoover Institution on War and Peace (Stanford, Kalifornia), Revolution Archives, The Soviet-Russian/Commonwealth of Independent States Collection: The Russo-Finnish War, 1939–1940 valamint The Soviet Union in World War II. gyűjteményeiben tanulmányoztam. (A továbbiakban: Hoover.) Ezúton mondok köszönetet a Hoover Institution W. Glenn Campbell and Rita Ricardo Campbell National Fellowship kutatási ösztöndíjáért, valamint a Politikatörténeti Alapítvány támogatásáért, Carol Ledenham főlevéltáros segítségéért, az irathagyatékok publikálási engedélyeinek beszerzéséért.

¹ A Három Nagy üzenetváltásairól több kiadvány készült: Warren F. KIMBALL: *Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence. II. Alliance Forged.* Princeton University Press, 1984; Francis L. LOEWENHEIM–Harold D. LANGLEY–Manfred JONAS: *Roosevelt and Churchill: their secret wartime correspondence.* Da Capo Press, New York, 1990; Susan BUTLER: *My Dear Mr. Stalin. The Complete Correspondence Between Franklin D. Roosevelt and Joseph V. Stalin.* Yale University Press, New Haven and London, 2005, magyarul a szovjet kiadásból fordítva: *Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel 1941–1945.* I. k. Kossuth Kiadó, Budapest, 1958. Az idézet Butlernél a 40., a magyar kiadásban II. k. 5. oldalán található.

követnek (az Egyesült Államok nem szakította meg a diplomáciai kapcsolatot Finnországgal), hogy Helsinki azt nehogy a „szovjet gyengéség jelének” értelmezze.

Nagy-Britannia Moszkva kérésére helyezte blokádnak alá Finnországot. Churchill előbb közvetlenül Carl Mannerheim marsallhoz, a finn hadsereg főparancsnokához fordult, hogy elérje Finnország kiválását a háborúból, de kudarcot vallott, majd London 1941. december 6-én hadat üzent Helsinkinek. A finn kormány 1941 őszen és telén a szövetségesek felhívásaira azért nem válaszolt, mert reménykedett abban, hogy a német támadás következtében Sztálin rendszere katonai vereséget szenved és összeomlik.² Az amerikai külügyminiszter, Cordell Hull is hiába rendelte magához Hjalmar Procopé finn követet. A diplomata a Szovjetunió elleni hadműveletek folytatását azzal indokolta, hogy „hazájuk területét védik”. Cordell Hull figyelmeztette: „Ez az érv az égadta egy világon semmit sem fog nyomni a latban a béke asztalánál. Minden azon múlik, *ki nyeri meg a háborút?*”³ (Kiemelés tőlem. – F. M.) Arthur Schoenfeld⁴ amerikai követ Helsinkiben a köztársasági elnökként, Risto Rytinél tiltakozott a finn offenzíva miatt. Szemére vetette a finn államfőnek, hogy az augusztus 18-i szovjet békeajánlatra még nem adtak választ. Ryti nagy vehemenciával azt válaszolta, hogy Finnország nem az Egyesült Államok, Nagy-Britannia vagy Németország „fegyverhordozója”, a saját cselekvési programját követi, nem másokét.⁵

A finnek harmadik háborújukat vívták nagy szomszédjukkal. Az 1920-as tartui béke zárta az elsőt, az 1940. március 13-i moszkvai békeszerződés a másodikat. Moszkva célja 1939 őszen a finn függetlenség felszámolása, a teljes megszállás és Otto Kuusinen, emigráns kommunista politikus által vezetett kormány Finnországra kényszerítése. A Téli Háborúban⁶ tanúsított finn ellenállás keresztülhúzta Sztálin számításait. A szovjet diktátor ugyan maximális céljait 1940. januárban kénytelen volt feladni, ám a Vörös Hadsereg túlereje győzött a finnek felett. A moszkvai béke területek átengedésével járt, a finn függetlenséget viszont nem számolta fel. Amikor Molotov 1940. november 12-én

² Thede PALM: *The Finnish-Soviet Armistice Negotiations of 1944.* Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1971. 20.

³ *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1941.* (A továbbiakban FRUS) United States Government Printing Office, Washington D. C., 1941. vol. 1. 75. Hull 1941. október 4-i körtávirata.

⁴ 1945–1947 között amerikai követ Magyarországon.

⁵ FRUS 1941. vol. 1. 81.

⁶ Jukka NEVAKIVI: *The Appeal that Was Never Made. The Allies, Scandinavia and the Finnish Winter War, 1939–1940.* C. Hurst & Co., London, 1976.

Ribbentrop-tól Finnország helyzetének „végleges rendezését” kérte a „balti minta”, vagyis Észtország, Lettország és Litvánia 1940 júniusában a Szovjetunióba történt bekebelezése alapján, a náci külügyminiszter ezt rögvest Ryti elnök tudomására hozta.⁷

A Szovjetunió német megtámadását követő napokban Molotov hivatalába kérette a finn, a magyar és a román követeket. Különböző ígérekkel igyekezett a háborútól való távolmaradásra bírni őket. Ezzel párhuzamosan, 1941. június 25-én, a szovjet haderő légi és tüzérségi támadást intézett Dél-Finnország ellen a karéliei határ mentén.⁸ A mézesmadzag és a furkósbot politikája hatástalan maradt. Finnország hadba lépett. A Téli Háborúval elért szovjet határmódosítás is haszontalannak bizonyult. Leningrádot ez sem védte meg a blokádtól, és a város északról való bekerítését részben Sztálin Finnország elleni támadása váltotta ki. A finn kormány hadműveleteit függetlenségi háborúja folytatásaként, állami létüket védő igazságos harcra tüntette fel. Finnország a Wehrmachtot nem szövetségesnek, hanem társhadviselőnek tekintette. Helsinki saját felfogása szerint külön háborút vívott a szovjetek ellen a németek oldalán, a német–olasz–japán háromhatalmi egyezményt sem írta alá. Az antifasiszta koalíció azonban visszautasította a finn tézist, merthogy a Norvégiát megszálló német erők főparancsnoksága Finnország területén volt. Helsinki ráadásul Londonnal is megszakította diplomáciai kapcsolatát.

A sztálingrádi csatáig a békekezdeményezések nem a finnektől, hanem a szövetségesektől indultak ki. A vereség nyomán azonban a finnek magatartása módosult. Mannerheim 1943. február 3-án főhadiszállására hívatta Ryti köztársasági elnököt, Wilhelm Rangell miniszterelnököt, Rolf Witting külügyminisztert, Rudolf Walden hadügyminisztert, és Vainö Tanner⁹ gazdasági minisztert. Elhatározták, hogy kiválnak a vereséggel fenyegető háborúból, még Karéliának a Ladoga-tótól keletre eső része elvesztésének árán is. Az új, Edwin Linkomies vezette kormány angol- és amerikai barát külügyminisztere, Henrik Ramsay kapta a béketapogatózások megkezdésének feladatát. Helsinki 1943 első hónapjaitól a svéd külügyminiszter közvetítésével kereste a kapcsolatot a szövetségesekkel. Bekapcsolódott a diplomáciai üzenetek továbbításá-

ba a szovjetek bizalmát bíró Zdenek Fierlinger moszkvai csehszlovák követ is.¹⁰

Helsinki hajlandó lett volna területet átengedni Leningrád irányában, néhány Finn-öbölbeli szigetet feladni, Karélia megtartásához ellenben ragaszkodott. Eden 1943. márciusi washingtoni látogatása alkalmával úgy vélekedett: „A Szovjetunió Finnországot *független államként* (Kiemelés tőlem. – F. M.) megkíméli. A határt úgy fogja megvonni, hogy Leningrádot soha többé ne lehessen fenyegetni.” Roosevelten ellenben nem úgy látta, hogy „szovjet részről nagyon sietnének békét kötni Finnországgal. Őt gyenge szovjet hadosztály ugyanis az északi frontszakaszon hét erős német hadosztályt vont el a központi hadszíntérről.”¹¹

Finnország elnéző békében reménykedett. Hideg zuhanyként érte, hogy a moszkvai külügyminiszteri konferencia Németország csatlósaira nézve is megismételte a feltétel nélküli megadás elvét. Litvinov külügyi népbiztos-helyettes a szovjet–angol–amerikai álláspontot 1943. november 10-én, Archibald Clark-Kerr moszkvai angol és Averell Harriman amerikai nagykövet jelenlétében hozta a londoni emigráns kormányok és a kisebb szövetségesek képviselőinek a tudomására.¹² Alexandra Kollontaj, stockholmi szovjet követ, aki Moszkva üzeneteit közvetítette a kiugrani szándékozó csatlósoknak, ennek ellenére megpróbálta Helsinki értésére adni, hogy Finnországra nem vonatkozik a feltétel nélküli megadás elve. Molotov interpretációjában a casablancai nyilatkozat csupán azt jelentette, hogy „az Egyesült Államok erkölcsileg támogatja a Szovjetuniót és Nagy-Britanniát Finnországgal szemben”.¹³ A feltétel nélküli megadás elvének dogmájához ragaszkodó Cordell Hull azon nyomban tiltakozott a moszkvai értelmezés ellen. Mi volt az oka a szövetségesek közötti nézeteltérésnek? Ennek megértéséhez pillantsunk be Moszkva békecéljaiba!

¹⁰ FRUS 1943. vol. III., 227. Hull 1943. január 27-i távirata William H. Standley moszkvai amerikai nagykövetnek Molotov Finnországnak szóló békeajánlatáról. Standley 1943. február 8-i táviratában a csehszlovák Fierlingert a szovjet kormány szócsövének nevezte. Fierlinger értelmezésében a szovjet kormány a békeközvetítést egy harmadik, kívülálló kormánytól várta. 1943 tavaszától Svédország vállalta ezt a szerepet.

¹¹ National Archives, Kew. Public Record Office. Foreign Office, General Correspondence 371, (a továbbiakban: PRO FO) 43164 Finnish Armistice and „preliminaries of peace” U 1122, National Archives and Record Administration, College Park, Maryland (a továbbiakban: NARA) RG 43, 1a. Lásd még Robert E. SHERWOOD: *The White House Papers of Harry Hopkins*. Vol. 2. Eyre & Spottiswoode, London, 1949. 708.

¹² FRUS 1943. Vol. 1. 701.

¹³ FRUS 1943. Vol. 1. 681.

⁷ FRUS 1941. vol. 1. 40.

⁸ Thede PALM: i. m. 13. Molotov 1944. március 27-én Moszkvában a finn küldöttségnek beismerte, hogy ők támadtak elsőként, de a támadás a finnországi német haderő ellen irányult.

⁹ Tanner a Téli Háború idején külügyminiszter volt.

Pax sovietica: a szovjet béketervek¹⁴

Sztálint – az amerikai elnökhöz és az angol miniszterelnökhöz hasonlóan – Hitler mielőbbi legyőzése és a szövetségesek közötti harmadik világháború kitörésének megakadályozása vezérelte. Központi céljának azt tekintette, hogy az esetleges újabb német agresszió ellen védőgátat emeljen, fordított *cordon sanitaire*-t hozzon létre. Németországról véglegesen le akarta választani csatlósait, a Szovjetunió köré baráti államok gyűrűjét képzelte el. A szovjet biztonságot a mélységi védelemre alapozta. Az európai területi rendezést, Európa érdekszférákra osztását úgy kívánta véghezvinni, hogy a közvetlen szomszédságból ne indulhasson újabb agresszió a Szovjetunió ellen.¹⁵ A szovjet kormányfő 1941–1942-ben sikertelenül próbálta elnyerni Churchill és Eden előzetes beleegyezését a Molotov–Ribbentrop-paktumhoz hasonló jellegű érdekszféra-felosztáshoz. Rooseveltnél pedig hevesen ellenezte a háború alatti titkos egyezkedéseket. Sztálin átfogó, a Szovjetunió nyugati határait kijelölő javaslattal nem is állt többé elő. A „Gazda” jobbnak látta, ha fenntartja cselekvési szabadságát, amíg nem derül ki, mekkora áldozatot kell hoznia a győzelemért. Túl korai alkuval azt kockáztatta, hogy túl keveset kér szövetségeseitől, vagy éppen ellenkezőleg, olyan árat kér tőlük, amit nem fognak megfizetni.¹⁶ Ezért döntött úgy, hogy szövetségeseit kész helyzet elé állítja.

Sztálin minimális célja az 1941-es szovjet határok megőrzése (*1. térkép*), a szomszéd kisállamok szovjetellenes összefogásának megakadályozása, valamint a kontinens politikai jövőjének befolyásolása erős, európai kommunista pártokon keresztül. A szovjet kormányfő eredetileg nem

1. térkép. A Szovjetunió 1937. december 31-én, Molotov 1939. augusztus 23-i javaslata¹⁷, 1939. szeptember 1-i, 1941. június 22-i határai.

¹⁷ Forrás: National Archives and Record Administration, Map Room, (NARA) MAPS 9.3.10 Records of the Geographer: The Division of Geography and Cartography and the Division of Map Intelligence and Cartography, relating to international boundaries and territorial problems; World War II zones of occupation. 1942–58. Published World War II map arranged by country, area, or subject, for use during peace conferences, 1942–5. alapján rajzolta: Sebők László. Az 1939. szeptember 1-i, az 1941. június 22-i határ közötti 1939. augusztus 23-i Molotov-javaslat, amit Ribbentropnak terjesztett elő, az északi és a középső szakaszon kevesebb, a déli szakaszon több területet fed le, mint a szovjet–német meg nem támadási egyezmény titkos záradéka.

¹⁴ A szovjet béke-előkészítés alapdokumentumait közli Staraja Plosad. Vestnik Archiva Prezidenta Rossijskoj Federaci. „Zanjatszja Podgotovkoj Buduscsevo Mira”, Moszkva, 1995/4. 114–157. A szövetségeseket érintő szovjet tervekről lásd Vladimir O. PECHATNOV: *The Big Three After World War II: New Documents on Soviet Thinking about Post-War Relations with the United States and Great Britain*. Woodrow Wilson International Center for Scholars, Cold War International History Project Working Paper no. 13. Washington, 1995. július. Sztálin és Molotov levelezéséről lásd Vladimir O. PECHATNOV: „The Allies are Pressing on you to Break your Will...”. *Foreign Policy Correspondence Between Stalin and Molotov and Other Politburo Members September 1945–December 1946*. Cold War International History Project Working Paper, No. 26. 1999/9. Az egyik döntő találkozó jegyzőkönyveit közli: Vojtech MASTNY: *The Benes–Stalin–Molotov Conversations in December 1943: New Documents*. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 20. 1972. A finn fegyverszüneti tárgyalások jegyzőkönyveit közli bevezetővel: Thede PALM: *The Finnish-Soviet Armistice Negotiations*. I. m. Betekintést enged az angol diplomácia szemszögéből az angol–szovjet viszonyba Graham Ross (szerk.): *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941–1945*. (Cambridge University Press, Cambridge, 1984) című okmánygyűjtemény.

¹⁵ Ugyanezt az elképzelést változta fel Molotov Ribbentropnak 1940 novemberében, Berlinben.

¹⁶ Vojtech MASTNY: *The Cold War and Soviet Insecurity*. Oxford University Press, Oxford, 1996. 17–21.

Keletre és Nyugatra osztott Európát óhajtott. A Szovjetuniónak gyenge, egymással szemben álló államokra tagolt kontinens felelt meg a legjobban, egy nagyhatalmi rangját veszített Franciaországgal. Sztálin Nagy-Britanniát képtelennek tartotta az európai összefogás megszervezésére, és úgy vélte, hogy a szétagolt, vezető nélküli Európában a Szovjetunió válna egyeduralmukodóvá. A gyenge államok a német veszély miatt Moszkvához fordulnának védelemért. Ezért került a tervek középpontjába Lengyelország nyugatra „lökése”, a lengyel kormányzat problémája. Sztálin szemében emellett Csehszlovákia volt a szovjet szövetségi rendszer alappillére, a Németországot elszigetelő fordított *cordon sanitaire* kulcsállama. Averell Harriman amerikai nagykövet Beneš kormányának mintaszerű együttműködését Moszkvával követendő példának tekintette a többi, szovjet hadművelleti övezetbe eső kisállam számára is.¹⁸ A német kérdésben viszont a Szovjetunió nem dönthetett egyedül, egyezkedni kényszerült angol és amerikai szövetségeseivel. Németországot közösen győzték le és ellenőrizték. Sztálin a többi kérdésben szövetségeseihez és a lehetőségekhez idomította saját törekvéseit. Rugalmasan alkalmazkodott a helyzethez, maximálisan kihasználta a szovjet haderő előrenyomulása teremtette alkalmakat. Itt csupán két jellemző példát említünk. 1944 késő nyarán és őszén sokkal fontosabbnak tartotta a szovjet hadsereg előretörését Berlin irányában, mint Finnország megszállását. Ugyanekkor a Vörös Hadsereget a román átállást követően a Kárpát-medencébe betörésre utasította, mielőtt az angol miniszterelnök megindíthatta volna a ljubljanai-isztriai hadműveletet.

A Szovjetunió a számára előnyös európai rendet szövetségeseivel együtt, nem ellenükre próbálta felépíteni. A szovjet biztonság megteremtésére a nyugati támogatás nélkülözhetetlenek bizonyult. „A szövetség megőrzése a mi előnyünkre vált” – emlékezett vissza később Molotov.¹⁹ Az antifasiszta koalíció fenntartását Moszkva éppen olyan szükségesnek ítélte, mint Washington vagy London. Majszkij, amikor 1943. augusztusban, Londonban búcsúlátogatást tett Edennél, előnyben részesítette a szövetségeseke háromoldalú együttműködésének folytatását az érdekszférákra osztással szemben. Ebben a szellemben írták Moszkvában a béke-előkészítő terveket 1943 őszén, 1944 tavaszán.²⁰

A náci csatlósok átállásának évére a szovjet béketervék jelentős változáson mentek keresztül a kezdeti, 1941–1943-as elképzelésekhez képest. Lozovszkij külügyi népbiztos-helyettes 1941 decemberében az Atlanti Chartával szembeni szovjet tervként fogalmazta meg a béke-előkészítés elveit. A felkészülést azért tartotta szükségesnek, nehogy a békekonferenciát Nagy-Britannia uralja, Moszkva arra kényszerüljön, hogy az angol javaslatoknak szekundáljon. Moszkvában – éppúgy, ahogy Washingtonban és Londonban – úgy gondolták, hogy a Három Nagy dönti el a világ sorsát. Nem volt kétségük afelől, hogy a gazdaságilag és katonailag legerősebb nagyhatalom fog diktálni a háborút követően. Arra számítottak, hogy a kapitalista államok (Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Csehszlovákia, Lengyelország) összefognak a Szovjetunió ellen és megpróbálják 1939-es határai közé szorítani. Moszkva legfőbb feladata ennek következtében az lesz, hogy elfogadtassa a szövetségesekekkel az 1941-es határokat, és ezt még a háború befejezése előtt el akarta érni. Lozovszkij három célt tűzött ki: 1) jóvátétel fizettetése a legyőzött ellenséggel az újjáépítés költségeinek fedezésére; 2) a Szovjetunió határainak elismertetése, szabad kijárat a tengerekhez (Csendes-óceán, Balti-és Fekete-tenger); 3) a csatlósok leválasztása Németországról. A legyőzött országokban, legfőképpen Németországban, a fenti célok megvalósulásának rendelődött alá a határok, az állami berendezkedés, a gazdasági-pénzügyi feltételek meghatározása.²¹

Sztálin 1942. január 28-án Molotovot bízta meg a béke-előkészítés vezetésével. Visinszkijt és Arkagyij Szoboljevot²² Nyugat- és Észak-Európa, valamint a Brit Birodalom tanulmányozásával bízták meg. Vlagyimir Dekanozov²³ és Jakob Zaharovics Szuric, korábbi berlini és párizsi nagykövet Közép-, Kelet- és Délkelet-Európát, a Közel- és Közép-Keletet, Lozovszkij és Umanszkij Amerikát, vagyis a nyugati féltekét, a Csendes-óceán térségét és Kelet-Ázsiát tanulmányozta. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormánya először Molotov 1943. június 7-i leveléből értesülhetett a Magyarországgal, valamint Németország és Olaszország más csatlósaival létesítendő kapcsolatok szovjet alapelveiről. Ezek a következők: 1) feltétel nélküli megadás; 2) a csatlósok megszállta területek visszaadása; 3) jóvátétel az okozott háborús károkért; 4) a háborúért felelős személyek megbüntetése.²⁴

¹⁸ NARA RG 59, Harriman 1944. március 19-i távirata. Vladimir PECSATNOV: *Stalin, Roosevelt, Truman. SzSzSzR i SzSA v 1940-h gg.* TERRA, Moszkva, 2006. 223.

¹⁹ *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics – Conversations with Felix Chuev.* Ivan R. Dee, Chicago, 1993. 46.

²⁰ Vlagyimir PECSATNOV: *Stalin, Roosevelt, Truman.* I. m. 240.

²¹ Lozovszkij 1941. december 26-i feljegyzése Molotovnak: „*Zanjatszja Podgotovkoi Buduscsevo Mira*”. I. m. 114.

²² Később Guszev helyettese az Európai Tanácsadó Bizottságban.

²³ NKVD egyik vezetője, a háború kitörése előtt berlini szovjet nagykövet.

²⁴ JUHÁSZ Gyula: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Kossuth, Budapest, 1978. 159.

Jellemző a három hatalom együttműködésének szellemére, hogy Londonban úgy látták: „a szovjet dokumentum határozottan állást foglal a csatlós államok fennmaradása és függetlensége mellett”.²⁵

1943 szeptemberében a Washingtonból visszatérő Litvinov vette át a külügyi népbiztosság keretében a békeszerződések és a háború utáni rend bizottságának irányítását, a Londonnak búcsút intő Majszkij a jóvátételt, Vorosilov marsall a fegyverszünetit. Ez utóbbit 1944. június 29-én kettéosztották, német, illetve finn–magyar–román fegyverszüneti bizottságra. A békeszerződések és a fegyverszünetek előkészítését a szovjet „vezető kör” két tagja, Molotov és Malenkov felügyelte. Sztálinnak és Molotovnak Litvinov 1943. szeptember 4-én írt a bizottsága munkáját elindító feljegyzést. A finn, a magyar, a román és a bolgár tervek első sorban a határ- és a kormányzati rendszerek kérdésével foglalkoztak. Finnország esetében határainak megvonását, az Aaland-szigetek hovatartozásának tisztázását, az új kormányzat létrehozását említette megoldandó feladatként. Litvinov attól tartott, hogy a finn kormány megpróbál kicsúszni a szovjet ellenőrzés alól, kérheti Finnország angol–amerikai megszállását.²⁶

A béke-előkészítő tervek általános irányelveket fogalmaztak meg. Litvinov, Majszkij, Andrej Gromiko²⁷ és Nyikolaj Vasziljevics Novikov²⁸ írásaiban minden vonatkozásban igyekezett a legfőbb vezető intencióinak megfelelni. Sztálin gyakorlatát Olaszország átállásának tanulságai alakították. Visinszkij az algíri Olaszországi Tanácsadó Bizottságban közel három és fél hónap alatt, 1943 novembere és 1944 februárja között közelről tapasztalhatta meg az amerikai–angol fegyverszünet-ellenőrzési rendszer működését. Kiderült, hogy a szövetséges főparancsnok főszerepet játszik a megszállási politikában. A Szovjetunió, mivel nem vett részt katonai erővel a megszállásban, nem is befolyásolhatta az olaszországi szövetséges politikát. Az olasz példa azt is tanúsította, hogy az átállás sikerének kulcsa a kiugró állam hadseregének szembe fordítása a németekkel. A szovjet kormányfő azért is késznek mutatkozott fegyverszünetet kötni a finn, a román, és a magyar „Badoglióval”, mert ha az kér békét, aki a háborúba vitte országát, kénytelen lesz viselni a teljes felelősséget a vereségért, a szigorú megadási feltételek végrehajtásáért. A hadsereg főparancsnoka Finnországban Mannerheim,

²⁵ Uo. 161. A. R. Dew, a Foreign Office Northern Department vezetőjének 1943. június 18-i feljegyzése.

²⁶ Uo. 122–123.

²⁷ 1943 után washingtoni szovjet nagykövet.

²⁸ A külügyi népbiztosság európai főosztályának vezetője.

Romániában Ion Antonescu, Magyarországon Horthy Miklós volt. Szovjet szemmel úgy tűnt, hogy közreműködésükkel könnyebb az átállás, mint a hadseregek felett semmilyen befolyással sem bíró ellenzékkel. Sztálin azt is felismerte, hogy ha túl korán közlik a rendkívül súlyos feltételeket, vagy makacsul ragaszkodnak a feltétel nélküli megadás elvéhez, elriasztják az átállástól, a fordulat végrehajtásától a Szovjetuniótól, a bolsevik forradalomtól, a balti államok sorsától rettegő kisállamok kormányait,²⁹ sőt még azok baloldali ellenzékét is. A kiugrani vágyó csoportokat meg kellett nyugtatni: a Vörös Hadsereg nem készül rendszereik megdöntésére, országaik Szovjetunióhoz való csatlósására. El kellett érni, hogy a hatalmon lévő, vagy ellenzéki vezetők egyenesen Moszkvától kérjenek feltételeket, sőt mi több, lehetőleg azok átadására is a szovjet fővárosban kerüljön sor. Kollontaj asszonyra, a stockholmi szovjet követre hárult a csatlósok béketapogatózásainak kezelése.

A szovjet kormányfő attól tartott, hogy egy sikertelen átállási próbálkozás a Vörös Hadsereg által hozott áldozatok számát növeli és a háborút meghosszabbítja. Olaszország kiugrása valójában háborús és polgárháborús nemzeti katasztrófát okozott. Sztálin az Egyesült Államoktól és Nagy-Britanniától ezért elvárta, hogy „számolva a tényekkel”³⁰ minél nagyobb mértékben járuljon hozzá a szovjet hadműveleti övezetbe eső ellenség fegyverletételéhez, a fegyverszüneti rendszer működtetéséhez. Ugyanakkor Moszkva és a nyugati szövetségesek között a háború egész ideje alatt konfliktust okozott Lengyelország keleti határának, a Curzon-vonalnak,³¹ a balti államok bekebelezésének³² kérdése. Ezért a szovjet kormányfő 1944-ben nem kívánt további vitát nyitni Besszarábia, Észak-Bukovina, a Duna-delta, Karélia, vagy Petsamo hovatartozásáról. Az átállás megkönnyítésére szovjet részről minden teketória nélkül hagyták el a feltétel nélküli megadás elvét. Moszkva a háborús bűnösök

²⁹ A számtalan ilyen irányú megnyilatkozás közül idézzük Ghiczy Jenő külügyminiszter 1944. február 15-i Barcza Györgyhez intézett leveléből: „Képtelenség lenne az első orosz katona megjelenésekor a fegyvert letenni abban a *hiú reményben*, hogy surrender (megadás) esetén jobban kezelnének az oroszok, mintha harcolva vonulnának be. A balti államok példája 1940-ből e tekintetben éppenséggel nem megnyugtató.” Hoover, Barcza György iratai.

³⁰ Ivan M. MAJSZKIJ: „A jövővilág kívánatos alapelveiről”. *Külpolitika*, 1996/3–4. 171.

³¹ Eden a Curzon-vonalat 1944 októberében, Moszkvában gúnyosan Molotov–Ribbentrop-vonalnak nevezte.

³² Alessandra GIGLIOLI: *La sorte degli Stati Baltici: Un „acid test” nei rapporti Anglo-Sovietici durante la Seconda Guerra mondiale*. Unicopli, Milano, 1992. 242. Churchill 1943. október 6-án vette tudomásul a szovjet határokat Lengyelország, a balti államok, Besszarábia, Észak-Bukovina vonatkozásában. PRO Cabinet Papers (a továbbiakban: CAB) 21. Az Egyesült Államok nem ismerte el a balti államok bekebelezését.

felelősségre vonásának követelését sem exponálta nyilvánosan időnek előtte, mivel az súlyosan visszaüthetett a náci fogságában sínylődő hadifoglyokra és internáltakra.

Sztálin teheráni békefeltételei

A Vörös Hadsereg 1944. februárban törte át Leningrád kilencszáz napig tartó blokádját. Ezzel végleg odalett a szovjet készség Finnország semlegességének helyreállítására, területi engedményekre az 1940-es határokhoz képest. A szovjet haderőt ezt követően a fő csapásirányba, Németország felé csoportosították át. A Finnországban rekedt hét német hadosztály kikapcsolására az tűnt a legcélszerűbbnek, ha a finn hadsereget szembefordítják korábbi „harcostársaikkal”. A szovjet vezérkari terv szerint a német csapatokat a finnek észak felé, Norvégiába kényszeríték. Ebben a „zsákcában” a németek ellenfél híján nem folytathatják a hadműveleteket. Az északi mellékhadszínteret szovjet részről így fel tudták volna számolni, és a szovjet külügyi népbiztosság tisztviselői szerint a finnekkel szembeni politikai követelések érvényesítésével várhattak a hadműveletek befejezéséig.³³

Alexandra M. Kollontaj már 1943. november 20-án Stockholmban közölte Boheman svéd külügyi államtitkárral, hogy ha Finnország meg akarja tárgyalni a békeszerződést, képviselőit Moszkvába várják. Mondanivalóját azzal egészítette ki, hogy a Szovjetunió nem kívánja korlátozni Finnország szuverenitását. A svéd diplomatán keresztül azt üzenté Helsinkinek, használja ki ezt az alkalmat a kiugrásra. Kollontaj asszony közölte: Moszkva örömmel fogadná, ha Mannerheim marsall nevét adná a két ország közötti megbékéléshez, ám Tanner részvételét a finn kormányban nem szívesen látnák.³⁴ Moszkva ezúttal a fordulat végrehajtására egyenesen a finn hadsereg főparancsnokát szólította fel. Helsinki elfogadta az ajánlatot. Tárgyalási alapnak a Téli Háború előtti, 1939-es „igazságos” határokat tekintette. Az üzenet a teheráni konferencia utolsó napján ért a szovjet kormányfőhöz. Sztálin a finn választ 1943. december 1-jén, a búcsúebéden vitatta meg az amerikai elnökkel és az angol miniszterelnökkel.³⁵ A Három Nagy találkozásán ez az első és az egyetlen alka-

³³ Thede PALM: i. m. 30.

³⁴ Uo. 33.

³⁵ A két tolmács, az angol Birse őrnagy és az amerikai Charles Bohlen készítette a feljegyzést, amit összevettem. PRO PREM 3 EUREKA, Major Birse 1943. december 1-jei feljegyzése, FRUS, The Conferences

lom, amikor egy ellenséges államnak diktálandó feltételeket, függetlenségét, határait és a jóvátételt megvitatták egymás között. A szovjet kormányfő nyíltan közölte Finnországgal szembeni követeléseit. A szovjet békefeltételek ezzel megkérdőjelezhetetlenné váltak, hiszen Sztálin személyes presztízse tapadt hozzájuk. Teheránban világossá vált Sztálin tárgyalási taktikája. Rooseveltt és Churchill mérsékelni igyekezett partnerük igényeit, megóvni a finn függetlenséget. A szakirodalomban ritkán, és töredékesen idézett beszélgetést ezért érdemes részletesen ismertetni.

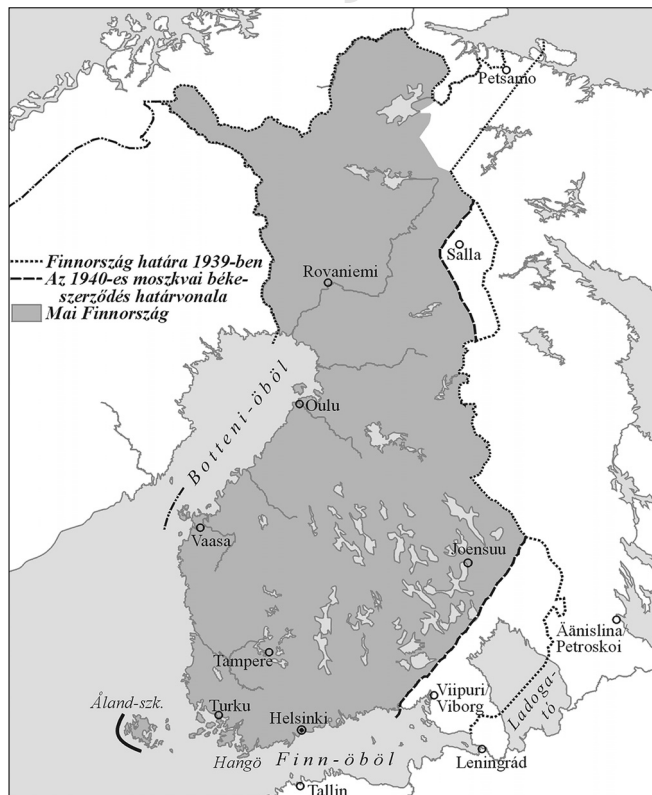
Sztálin a Boheman–Kollontaj-beszélgetésből azt emelte ki, hogy a finnek függetlenségük szovjet „szétzúzásától” tartanak, tárgyalásokba szeretnének bocsátkozni Moszkvával. A szovjet kormányfő Churchill és Rooseveltt ismételt kérésére sem kötelezte el magát egyértelműen Finnország függetlenségének tiszteletben tartása mellett, a finn állami lét megőrzését Helsinki Moszkvával szembeni magatartásától tette függővé. „Oroszország nem szándékozik Finnország függetlenségét elvenni, hacsak a finnek magatartásukkal nem kényszerítik ilyen lépésre” – jelentette ki Sztálin. Hajlandó lett volna küldötteiket Moszkvában fogadni, ha tárgyalási előfeltételeit a finn kormány elfogadja. Visszautasította az 1939-es szovjet–finn határt, kifogásolta, hogy Helsinki nem helyezte kilátásba a németekkel való szakítást. Úgy vélte, hogy „a finnek nem mutatnak hajlandóságot a komoly tárgyalásokra, uralkodó köreik továbbra is a német győzelemben bíznak.”³⁶

Churchill a Finnországgal hadiállapotban lévő Nagy-Britannia nevében elsőrendűnek tartotta Leningrád biztonságának helyreállítását. Az angol miniszterelnök elismerte a Szovjetunió vezető szerepét a Balti-tenger térségében, különösen a tengeren és a levegőben. Rendkívül fontosnak tartotta, hogy a májusi nagy támadás³⁷ kezdetére Finnország váljon ki a háborúból, Svédország a szövetségeseik oldalán avatkozzon be. Sztálin ebben teljes mértékben osztotta az angol miniszterelnök felfogását. Churchill ragaszkodott hozzá, hogy Finnország függetlensége semmiképp se csorbuljon, a rendkívül szegény országtól jóvátételt ne csikarjanak ki, azt úgysem tudná megfizetni. A szovjet kormányfő a jóvátétel fizetését öt-nyolc év alatt természetben, fa- és papíráru szállításával megvalósít-

at Cairo and Tehran, 1943. Rooseveltt, Sztálin és Churchill 1943. december 1-i ebédjéről Charles Bohlen feljegyzése. A hivatalos szovjet kiadványból hiányzik az ebéd alatti beszélgetés szövege.

³⁶ PRO PREM 3 EUREKA, Major Birse 1943. december 1-jei feljegyzése, FRUS, The Conferences at Cairo and Tehran, 1943. Rooseveltt, Sztálin és Churchill 1943. december 1-i ebédjéről Charles Bohlen feljegyzése. 590.

³⁷ A normandiai partraszállás időpontját Teheránban 1944. május 1-re tűzték ki.

2. térkép. A finn-szovjet határ változásai, 1938–1944³⁸

hatónak tartotta. Churchill emlékeztette az 1917-es esztendő bolsevik jelszavára: „sem annexió, sem jóvátétel!”. Sztálin nevetve azt válaszolta, hogy szeretnék ugyan a finnek kiválását a háborúból,³⁹ ám nem a Szovjetunió érdekei rovására: „Az rendben lenne, hogy békét hagynak a finneknek, de fizessék meg legalább az általuk okozott kár felét.”⁴⁰ Roosevel

kétkedett benne, hogy a finn csapatok képesek kiűzni a németeket az országukból. Úgy vélte, a finnek hajlanak ugyan a határok megváltoztatásának elfogadására, viszont mindenekfelett ragaszkodnak Viborg városához. Sztálin hevesen tiltakozott: „Soha, az teljesen lehetetlen!” Az amerikai elnök a hangulat oldására felvetette, hogy Hangő⁴¹ „flottatámaszpontját leszerelhetnék és tengerparti üdülővé varázsolhatnák”. Sztálin kissé megenyhülve válaszolta: „Amennyiben Hangő Finnországhoz tartozna, kész elfogadni Petsamot helyette. Ezzel létrejönne a Szovjetunió közös határa Norvégiával. Petsamot különben is annak idején Oroszország adta ajándékba Finnországnak.” A szovjet kormányfő ragaszkodott az 1940-es, moszkvai, Finnország által „megsértett békeszerződés helyreállításához”.⁴² Roosevel nem erősködött tovább. Az amerikai elnöknek már volt némi tapasztalata a szovjet álláspont hajlíthatatlanságáról. Moszkva már 1943. februárban átadta Washingtonnak a finn fegyverszüneti feltételeit, de Roosevel annyira kilátástalannak ítélte azok elfogadtatását, hogy nem is továbbította Helsinkinek.

A területi (2. térkép) és a jóvátételi problémák megvitatását követően szót váltottak a finneknek átnyújtandó szovjet fegyverszüneti feltételekről, az eljövendő moszkvai tárgyalásokról. Roosevel megkérdezte: „A finn küldötkeket kizárólag akkor fogadják Moszkvában, ha előre feladják minden fenntartásukat és feltételüket?” Sztálin óvatossá vált: „Amennyiben nincs kilátás sikerre, egy ilyen lépés a németek kezére játszana. A finnországi reakciós csoport kihasználná a kudarcot, azt állítva: az oroszokkal nem lehet tárgyalni!”⁴³ Ha az elnök ragaszkodik hozzá, hát jöjjenek a finnek Moszkvába, de ki fogja őket odaküldeni? – tette fel a kulcskérdést. Churchill ezt elérve, rögtön közbevetett. Az angol kormány teljes érdektelenségét nyilvánította ki Finnországgal szemben, hogy szovjet tárgyalópartnerét megnyugtassa. Sztálin gunyorosan meg is jegyezte: „Íme, itt a jele, hogy a szövetségesek időnként nyomást gyakorolnak egymásra.” A szovjet kormányfő megismételte, hogy az elnök ítéletére bízta, hogy próbálkozzanak-e a finnekkel, vagy sem. Roosevel kifejtette, hogy a jelenlegi finn kormány szerinte túlságosan németbarát, ezért semmire sem mennek velük, de talán lehetséges más finneket Moszkvába küldeni? Sztálin valóban jobbnak vélte, ha nem

³⁸ Forrás: NARA MAPS alapján rajzolta: Sebők László.

³⁹ A finn hadvezetés az addigi tizenhatról huszonegy hadosztályra emelte a fronton harcoló seregtestei számát, huszonhetedik hónapja bombáztatta Leningrádot.

⁴⁰ PRO PREM 3 EUREKA; FRUS The Conferences at Cairo and Tehran, 1943. 591.

⁴¹ Szovjet részről Hangőt (Hanko-félsziget) azért tartották fontosnak, mert a Finn-öböl bejáratát ellenőrizte. A tengerészeti bázis Szovjetunióinak való bérbeadására az 1940. március 13-án Moszkvában aláírt békeszerződés kötelezte Finnországot.

⁴² PRO PREM 3 EUREKA; FRUS Uo. 592–593.

⁴³ PRO PREM 3 EUREKA; FRUS Uo. 592–593.

a németbarát finn kormánytól érkeznek a küldöttek. Azután hirtelen kibökte: „Nincs kifogása senki ellen, akit a finnek küldeni óhajtanak, még Ryti, sőt még maga az ördög ellen sem!”

Sztálin ezt követően ismertette a szovjet feltételeket:

- 1) Az 1940-es békeszerződés helyreállítása, esetleg Hangöt Petsamora cserélve, de míg az előzőt csak bérelték, az utóbbit állandóan birtokba vennék.
- 2) A Szovjetunióknak okozott kárt a finnek 50%-ban megtérítik. A pontos összeget később megvitathatják.
- 3) Szakítás Németországgal, a németek kiűzése Finnországból.
- 4) A finn hadsereg újjászervezése.⁴⁴

A Három Nagy beszélgetése eredetileg Svédország, Törökország szövetségesek oldalán történő háborúba léptetése, Bulgária háborúból való „kiütése” körül forgott. Teheránban azt vitatták meg, hogyan tereljük el a németek figyelmét a normandiai partraszállás helyéről és idejéről. A megtévesztő hadműveletekkel összefüggésben, ennek alárendelve merült fel Finnország háborúból való kilépésének igénye. Ebből következett, hogy a finn fordulat sikeres megvalósítása esetén az angol–amerikai érdeklődés az északi mellékhadszíntér iránt teljesen megszűnik, éppen úgy, mint később a balkáni esetben. Finnország kivételes helyzetben volt a német csatlós országok között. A szövetségesek nyilvánosan továbbra is visszautasították a „különháború” finn tételét, ellenben amikor átállásának körülményeit taglalták, kimondatlanul, a finn különbéke feltételeiről elmélkedtek, nem egyszerűen a feltétel nélküli megadásról. A hátr- és jóvátételi kérdéseket ugyanis általában békeszerződésben és nem fegyverszüneti egyezményben rendezik.

A szövetségesek összehangolták politikájukat a finn semlegesség, majd 1943-ban a különbéke elérésére. Roosevelt meg sem említette a feltétel nélküli megadást. Legfeljebb arra utalt halványan, hogy a németbarát finn kormány helyett az ellenzékével kellene próbálkozni. Az amerikai elnök ugyanilyen könnyen tolta félre külpolitikája másik, sokat hangoztatott elvét, vagyis azt, hogy amíg a háború tart, nem vitatnak meg területi kérdéseket. Churchill teljes érdektelensége hangoztatásával igyekezett megnyugtatni Sztálint Finnország vonatkozásában, a szovjet biztonsági igények (Leningrád) és a regionális vezető szerep (Balti-tenger térsége) elismerésével. Az angol miniszterelnök megrajzolta az angol

külpolitika körvonalait Köztes-Európa ügyeinek intézésében. London Finnország esetében a kezdeményezést teljesen átadta a Szovjetunióknak.

A teheráni vita arra is rávilágított, hogy Sztálin milyen fontosnak tartotta a szövetséges együttműködést és egységet az ellenséges államokkal szemben. Egy sikertelen kiugrási kísérletet a németek a szövetségesek egységének megbontására használhattak fel. Roosevelt és Churchill érdekeltsége Finnország függetlenségének fenntartásában sokat nyomot a latban, főként addig, amíg Sztálin a háromoldalú európai politika kereteiben gondolkozott. A szovjet miniszterelnök a szövetségeseknek tett engedményeket a legyőzöttek békefeltételeinek enyhítésével, amennyiben azok „nem mentek a Szovjetunió érdekei rovására”. Sztálin okfejtéséből kibontakozott a béke szovjet felfogása is. A szovjet kormányfő tartós különbéke megkötésére és Finnország megbüntetésére törekedett. A szovjet biztonsági szempontokat területe kiterjesztésével, Finnország Németországról való leválasztásával, a finn hadsereg németekkel szembefordításával majd lefegyverzésével, ártalmatlanná tételével kívánta elérni. A jóvátétel a helyreállítás és újjáépítés fedezetéül szolgált. A szovjet kormány mereven ragaszkodott ezekhez az 1940. márciusi, moszkvai békénél jóval súlyosabb feltételekhez. A magát megadó ellenségtől megkövetelte azok vita nélküli elfogadását. Szó sem lehetett győztes és legyőzött közötti tárgyalásról, alkuról. Sztálin hajlandó volt partnerként bárkit elfogadni, aki a fordulatot, és főleg a finn hadsereg átállását biztosítani tudja. Még valamennyi teheráni résztvevő emlékezetében frissen élt az olasz fegyverszünet okozta katasztrófa. Köztes-Európában a szövetségesek oldalára átállni szándékozó kormányok, ellenzéki csoportok egyszerre néztek szembe a német megszállás rémével, és egyben a balti államok sorsának fenyegető árnyékával. Sehol nem jelentkezett ez a kettős szorítás annyira kielezeten, mint a Téli Háborút megvívó Finnország esetében. Sztálinnak nemcsak az okozhatott fejtörést, hogyan biztosítsa a finn fordulat sikerét, hanem az is, milyen módon vegye rá a rendkívül bizalmatlan finn kormányzatot és képviselőket, hogy súlyos feltételeit elfogadják, Moszkvába küldjék meghatalmazottaikat? Sztálin a megoldást a fokozatosság elvének alkalmazásában és – ameddig lehetett – hitegetésben találta meg. Feltételeit lépésről lépésre hozta a finnek tudomására. A tárgyalások előtt, illetve azok kezdetén többet ígért, mint amit betartani szándékozott.

A szovjet kormány 1943. december 20-án közölte a finnekkel, hogy az 1940-es békeszerződésben lefektetett határokat tekinti tárgyalási alapnak. Egyetlen szót sem ejtettek a többi kérdéstről. 1944. januárban Helsinki a többi feltételről érdeklődött, a „részletek” kifejtését kérte. A finn kormány, nem sejtve, hogy a szövetségesek felfogása szerint a legyőzött

⁴⁴ PRO PREM 3 EUREKA; FRUS Uo. 592–593.

ellenség nem támaszthat feltételeket, ragaszkodott hozzá, hogy nem adhat fel városokat, például Viborgot. Kollontaj asszony nem térhetett le az 1940-es békeszerződés alapjáról, a finn óhajt tehát válasz nélkül hagyta. Ezzel egy időben kifejezte készségét a közvetlen tárgyalások megkezdésére. A finnek közül Juho Paasikivit, a korábbi miniszterelnököt, a téli háború előtt és után a szovjetekkel szemben engedékenyebb politikát szorgalmazó moszkvai követet nevezte meg mint kívánatos tárgyalópartnert. A veterán finn politikus jól ismerte a szovjet vezetőket. A tartui békétől kezdve részt vett az összes fontos kétoldalú tárgyaláson. Pontosan tudta, mi vár rá. Még moszkvai szolgálata idején fejtette ki Steinhardt moszkvai amerikai nagykövetnek a véleményét a szovjet tárgyalási stílusról. A Sztálinnal és Molotovval történt ötven találkozója alkalmával megtanulta, hogy számukra a Szovjetunió tekintélye, presztízse mindennél fontosabb; minél többet akarnak elérni a lehető legkevesebbért, és utána még többet kérnek; soha nem áldozzák fel a jövőt az azonnali nyereségért; nem az érdeklőket, a tárgyaláson mi hangzik el, hanem kizárólag a kész tények; rendkívül magas árat kérnek azért, amit egyébként is megtennének; teljesen érzéketlennek erkölcsi, emberieségi, elvont igazságossági szempontok iránt; gondolkodásuk pragmatikus és realista.⁴⁵

Paasikivi Washington felszólításának engedve kiutazott Stockholmba, ahol 1944. február 16-án találkozott Kollontaj asszonnyal. Megbeszélések harmadik fordulóján, február 21-én vehette kézhez a hat szovjet feltételt. Az első hármat a tárgyalások megkezdése előfeltételének tekintették. Elfogadásuk nélkül Moszkva a finn megbízottakkal szóba sem akart állni. Ez az ultimátum a következőket tartalmazta:

- 1) Finnország köteles a német csapatokat internálni. Ehhez a Szovjetunió felajánlja katonai segítségét. A szovjet kormány nem kívánt finn hadüzenetet Németország ellen, viszont követelte, hogy Helsinki szakítsa meg kapcsolatait Berlinnel.
- 2) Finnország köteles elfogadni az 1940-es békeszerződés határait, csapatait és hivatalnokait ezek mögé visszavonni.
- 3) Finnország haladéktalanul bocsássa szabadon a szövetséges hadifoglyokat és internáltakat.⁴⁶

Amennyiben Finnország az előfeltételeket elfogadná, a Szovjetunió visszadhatná Hangót. A feltételek következő csoportjáról lehetett tárgyalni:

- 1) A finn hadsereget leszerelik, békeállapotba helyezik.
- 2) Finnország jóvátételt fizet a Szovjetuniónak.
- 3) Petsamo térségének jövője.

A hét német hadosztályból álló 20. hegyi hadsereg (korábban Lappföld-hadsereg) internálását bajosan lehetett végrehajtani anélkül, hogy a finn hadsereg a német katonákat lefegyverezné. A másik homályos pont a jóvátétel. A pontos összeget nem jelölték meg. Teheránban Sztálin nagy általánosságban annyit mondott, hogy az okozott kár felének megtérítését kéri, viszont a „kár” mértékéről nem nyilatkozott. Ezt a Majszkij vezette bizottság állapította meg, amely a háború előtti gazdasági teljesítményből és területi elrendezésből kiindulva maximális terheket rótt a legyőzött államokra. A szovjet kormány a feltételeket nyilvánosságra is hozta, és közismertté válásukkal Moszkva végleg megkötötte a kezét. Nagy-Britannia a szovjet feltételeket ugyanis előzetesen jóváhagyta, az Egyesült Államok tudomásul vette. Azokon változtatni a szovjet presztízse és a szövetséges egyezés sérelme nélkül aligha lehetett. A finn parlament megvitatta a kérdést. A képviselők teljes bizonytalanságban hagyták a kormányt, hogy vajon adnak-e felhatalmazást a tárgyalások megkezdésére. Moszkva újabb ígérettel állt elő. Szemjonov tanácsos, Kollontaj asszony helyettese svéd közvetítőn keresztül biztosította a finnek, hogy valamennyi feltételről tárgyalhatnak, beleértve a határkérdést. Viborgot megtarthatják. A szovjet diplomata ehhez biztatón hozzáfűzte: a feltételek megvitatására szívesen látják Moszkvában Mannerheim marsallt. 1944. március 4-én maga a követasszony erősítette meg Günther svéd külügyminiszternek, hogy hajlandók valamennyi kérdésről tárgyalni. Azt próbálta értésére adni a finneknek, hogy szovjet részről a tárgyalási alaphoz ragaszkodnak ugyan, Helsinki mégsem tehet mást, mint Moszkvába küldi meghatalmazottait. A finn kormány március 8-án tisztázni próbálta az előfeltételek végrehajtását. Moszkva formális ultimátummal válaszolt: Finnország március 18-ig köteles elfogadni mind a hat feltételt, különben folytatódik ellene a háború. Kollontaj asszony módosította korábbi álláspontját: a finn küldöttek, amennyiben engedményeket szeretnének kapni, ne alkudozzanak; a fegyverszüneti feltételek értelmezését, és ne megtárgyalását kérik. Kedvesen hozzáfűzte: maguk a finnek lepődnek majd meg a legjobban, hogy Moszkvában a szovjet kormány milyen jóindulatúan áll Finnország ügyéhez!⁴⁷

⁴⁵ FRUS 1941. Vol. 1. 30. Steinhardt 1941. május 27-i távirata.

⁴⁶ PRO CAB 80/81/69 Finnish armistice terms. C. O. S. (44) 259. (O). Ez a feltétel angol javaslatra került a feltételek közé. Lásd PRO FO 371. 43164 Finnish Armistice and „preliminaries of peace” U 70.

⁴⁷ PRO FO 371.39255–6 Soviet draft armistice terms: Tripartite discussions. Thede PALM: i. m. 34–36.

Sztálin békefeltételei ismeretében kézenfekvő, hogy a diplomáciai manőverek kettős célt szolgáltak: a finn meghatalmazottakat Moszkvába „terelni”; Németország és Finnország közé éket verni. Amennyiben a finn küldöttség elfogadná az előfeltételeket, többé nem támaszkodhatna „harcostársa” támogatására. A Három Nagy egységesen állt Finnországgal szemben. A szovjet fővárosban az egyedül maradt finnekre súlyos feltételek vártak, és ezeket szigorúan végre is akarták hajtani, noha a finn küldöttek azzal a reménnyel indultak Moszkvába, hogy a „tárgyalások” során a „nagylelkű” győztes engedni fog. Finnországnak mindazonáltal nem volt más választása. Churchill Teheránban Finnország ügyében teljesen és véglegesen átengedte a kezdeményezést a Szovjetuniónak. Az Egyesült Államok diplomáciája mindent megtett azért, hogy a finn megbízottak Moszkvába utazzanak. Az Európai Tanácsadó Bizottság fórumán Guszev szovjet nagykövet 1944. augusztus 24-ig kizárólag a német–osztrák és a balkáni kérdéstről tárgyalt, egyáltalán nem foglalkozott finn ügyekkel.

Békeszerződés, vagy a fegyverszünet értelmezése?⁴⁸

Paasikivi és Carl Enckell⁴⁹ 1944. március 26-án indult el Helsinkiből a svéd főváros érintésével Moszkvába. Felhatalmazásuk a szovjet tárgyalópartnerek meghallgatására, feltételeik értelmezésére, a szovjetek által kidolgozott békeszerződés elfogadásának előkészítésére szorítkozott. A finn kormány ugyanis alig egy héttel Magyarország megszállása után, a német ellenlépésektől tartva, nem akarta nyíltan beismerni, hogy egyenesen Moszkvához fordult békéért. A finn vezetők fenntartották ma-

guknak és a parlamenti képviselőknek azt a jogot, hogy a tárgyalások kedvezőtlen alakulása esetén elhatárolhassák magukat moszkvai küldötteiktől. A szovjet tárgyalófél a külügyi népbiztos, valamint a finn, a román, a magyar békeszerződés kidolgozásáért felelős helyettese, Vlagyimir Dekanozov volt. Molotov meglepődött, amikor a tárgyalás megnyitása-kor, március 27-én, megismerkedett a finn megbízottak mandátumának természetével. Carl Enckell ugyanis letagadta, hogy a finn kormány megbízásából jöttek, sőt saját meghatalmazásuk érvényét is kétségbe vonta, amikor kijelentette: „Mandátumunk Finnország befolyásos köreitől származik”. Missziójuk mögött valójában a köztársasági elnök, a kormány, a parlamenti többség és legfőképp Mannerheim marsall állt. Enckell a tárgyalás kezdetén a szovjetektől a fegyverszüneti feltételek enyhítését kérte. Fellengzősen kijelentette: „amikor szólunk önökhöz, Finnország hangját hallják, jóllehet Finnország hivatalosan nem nyilatkozhat meg.” Molotov, a kudarcot előre megérezve, némi éllel megkérdezte Enckelltől: „Azért remélem, nemcsak mint magánzók jöttek ide a távoli Moszkvába?” A külügyi népbiztos a tárgyalás kezdetén felismerte, hogy valódi mandátum híján a finn küldöttekkel megegyezni aligha lehet.

Molotov rögtön megtudakolta: „A finn küldöttek azért jöttek ide, hogy a feltételeink értelmezését meghallgassák, vagy arra is fel vannak hatalmazva, hogy *végleges szerződést* (Kiemelés tőlem. – F. M.) kössenek velünk?”⁵⁰ A külügyi népbiztos elfelejtkezni látszott arról, hogy a finn kormányt kötelezték mind a hat szovjet feltétel elfogadására, mielőtt megbízottai Moszkvába érkeznek. Ennek dacára Molotov hirtelen érdekeltnek mutatkozott abban, hogy a szovjet feltételek értelmezésén túlmenve, megállapodjon a finn delegátusokkal, beleértve akár a békeszerződés megkötését is. Paasikivi kétértelmű választ adott: „Először is megbízatásunk a fegyverszüneti feltételek szovjet értelmezésének meghallgatására vonatkozik. Másodsor, szeretnénk megismertetni önökkel nézeteinket a fegyverszüneti egyezmény, vagy a békeszerződés megkötéséről. Ugyanakkor nem vagyunk felhatalmazva semmilyen egyezmény megkötésére. A szovjet kormány nekünk átadott feltételei fegyverszünetre, és nem végleges békeszerződésre vonatkoznak. Ezt a kérdést kelle-ne tisztáznunk először.”⁵¹ A központi téma az első napi, 1944. március 27-i tárgyaláson a béke vagy a fegyverszünet kötése. A rámenős és cinikus szovjet külügyi népbiztosnak sem sikerült zöldágra vergődni a makacs

⁴⁸ A finn fegyverszünetről lásd Jukaa NEVAKIVI: A decisive armistice 1944–1947. Why was Finland not Sovietized? *Journal of Scandinavian History*, 1994. 91–115. A jóvátételről lásd Hannu HEIKKILÄ: *The Allied Countries and the Question of Finnish Reparations to the Soviet Union 1943–1947*. SHS, Helsinki, 1983. Nagy-Britannia szerepéről lásd Juhana AUNESLUOMA: Great Britain, Small States and the Concept of Balance of Power in Europe since the First World War. The Case of the Nordic Region. In: *Le rôle et la place des Petits Pays en Europe au XXe siècle*. Luxembourg, 1998. és Tuomo POLVINEN: *Between East and West: Finland in international politics, 1944–1947*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1986. A téli háborúról lásd Jukka NEVAKIVI: *The Appeal that Was Never Made*. I. m., a balti államokról mint a szovjet–angol kapcsolatok szakítópórájáról ír Alessandra GIGLIOLI: i. m.

⁴⁹ Az 1876-ban született Carl Enckell, orosz gárdatiszt az 1918/1919-ben a függetlenné vált Finnország első külügyminisztere. A tárgyalásokról Georg Enckell, Mannerheim személyes megbízottja, a delegáció titkárra készítette a feljegyzéseket, amelyeket Palm angolul publikált. Az orosz tárgyalási jegyzőkönyveket a mai napig nem hozták nyilvánosságra.

⁵⁰ Thede PALM: i. m. 42.

⁵¹ Az 1944. március 27-i szovjet–finn tárgyalás angolra fordított finn jegyzőkönyve. Thede PALM: i. m. 66.

finn küldöttekkel. Ismételen megpróbálta választás elé állítani a finn delegációt: „Békeszerződést, vagy fegyverszünetet akarnak?” A rutinos Paasikivi visszafordította a kérdést: „Kollontaj asszony szerint is egyes problémák megoldását a végleges béketárgyalásokig kell halasztani.” A külügyi népbiztos erre megismételte: „A Szovjetunió eredetileg fegyverszünetet javasolt. Ám amennyiben a finn kormány békeszerződést szeretne, a Szovjetunió megvitathatná a békefeltételeket... Amennyiben ez idő szerint kizárólag a fegyverszüneti feltételeket rendezik, később szükséges lesz a végleges békefeltételek megvitatása. Föltéve, hogy a finn kormány most e pillanatban óhajtja a békefeltételeket megvitatni, a Szovjetunió ebbe a változatba is beleegyezhet.” Molotov másként is próbálkozott. Példaként azt hozta fel, hogy ha Finnország átadja a szovjet hadifoglyokat és internáltakat a Szovjetunióknak, az fegyverszüneti téma. Ellenben ha a békéről tárgyalnak, a hadifoglyaikat kölcsönösen fogják szabadon bocsátani. Paasikivi mint „öreg jogász” emlékeztette, hogy a fegyverszünet ideiglenes jellegű. Szovjet részről ezért fegyverszünetben nem kérhetnék a finn csapatok visszavonását az 1940-es békeszerződés határai mögé, mert az végleges területi rendezést involvál. Paasikivi egyébként egyedül azon hadifoglyok és internáltak visszaadására tett ígéretet, akik önként tértek vissza, kizárva azt a mintegy félszázezer embert, akik Észtországból vagy Inkeriből⁵² Finnországba menekültek.⁵³

Molotov a finn küldötteknek szegezte a Szovjetunió szempontjából döntő kérdést: vajon Finnország hajlandó megszakítani minden katonai, politikai és gazdasági kapcsolatát Németországgal? A külügyi népbiztos nem azt kérte, hogy Finnország üzenjen hadat Németországnak, noha természetesen a Szovjetunióknak egy ilyen lépés lenne legkedvezőbb. Paasikivi közbevetette, hogy a Szovjetunió és Finnország közötti békekötés esetén Helsinkiben semlegessé válna. Magától értetődően szakítaná meg kapcsolatait Németországgal. A finn politikus még arra is hajlandónak mutatkozott, hogy hadat üzenjen a németeknek. A külügyi népbiztos a németekkel való szakítás esetén elképzelhetőnek tartotta, hogy a Szovjetunió Finnországgal békét kössön.⁵⁴ A szovjet vezérkar képviselőiben Styemenko tábornok a német csapatok háborúból kikapcsolásának megoldását szorgalmazta. Javasolta, hogy a finn csapatok üzzék északra

⁵² Ingria – Leningrád, a mai Szentpétervár környéke – a Ladoga-tótól nyugatra és délre fekvő, finnek és észtek lakta vidék.

⁵³ A háború után a besszarábiai és észak-bukovinai menekültekhez hasonlóan az észteket és az inkerieket az NKVD Szibériába deportálta.

⁵⁴ Thede PALM: i. m. 67–68.

a németeket. Paasikivi támogatta a szovjet vezérkar tervét. A külügyi népbiztos követelte a német hadosztályok lefegyverzését, internálásukat erőltette. Norvégiába úzésükbe ugyanis Nagy-Britannia és a londoni norvég kormány semmiképpen sem akart beleegyezni, hiszen a szövetségeseeknek a messzi északon nem volt erejük a németek lefegyverzésére. Moszkva tárgyalási taktikája arra szolgált, hogy a finn küldöttek maguk ajánlják fel a szovjet hadászati szempontoknak legkedvezőbb megoldást. Az „öreg finn”⁵⁵ azt kérte: adjanak nekik öt-hat hónapot a németek kiszorítására. A lappföldi hadsereg internálását kivihetetlennek tartotta. Paasikivi tisztán látta, hogy ha szovjet katonai segítségre szorulnak, az egyenlő lesz Finnország megszállásával. A külügyi népbiztos a németek internálásának elmaradása esetén a finn hadsereg feléne azonnali, a háború végére pedig teljes leszerelését követelte. Paasikivi azzal próbálta lezárni a vitát, hogy a békeszerződés aláírásával Finnország többé senki ellen sem fog harcolni, a békeállományba helyezés előírása felesleges. Molotov úgy vélte, a leszerelés nem bizalom kérdése. Paasikivi visszakérdezett: „Tényleg azt hiszik, hogy megtámadjuk a Szovjetuniót rögtön azután, hogy aláírtuk a békét?” A külügyi népbiztos különösen erőteljesen kifogásolta a finn javaslatot a németek szabad elvonulásáról. Molotov gúnyosan a finn küldöttek szemébe vágta: „Maguk egyszerre szeretnének egyezséget Németországgal és a Szovjetunióval? A finn kormány nem tud szakítani Németországgal? Miért? Nem ura saját akaratának?” Paasikivi megpróbált területi engedményeket elérni az 1940-es moszkvai békeszerződésben megvont határokhöz képest. A Finnországhoz „szervesen hozzátartozó, finnek által lakott, számukra életfontosságú Karélia” határát, különösen annak északi részét nem fogadta el véglegesnek. A Téli Háború következtében elmenekült félmillió karéliai nagy része visszatért lakóhelyére. Enckell kijelentette: „Finnországtól Karéliát csak erővel vehetik el, készek meghalni érte.” Molotov félreérthetetlenül értésükre adta, hogy két, velük vívott háború után az 1940-es békeszerződésben rögzített határ a minimális követelésük. Ebből a Szovjetunió „semmilyen körülmények között sem engedhetett. Megváltoztatása elképzelhetetlen. Szóba sem jöhet.” Molotov a vitának azzal vett véget, hogy a téma pusztá felvetése is értelmetlen. A gyakorlatias Paasikivi elővett egy térképet (lásd 2. *térkép*). Csereegyezményt ajánlott fel. Hangö bérletének megszüntetését, a nyugat-karéliai Viborg, Saima-

⁵⁵ Az 1870-ben született Paasikivi már az első világháború előtt az „Old Finns” politikai párthoz tartozott, amely úgy próbálta elérni Finnország függetlenségét, hogy engedményeket adott a cári Oroszországnak. A II. világháború idején a németbarát kormánnyal szemben ellenzékbe vonult.

csatorna és Vuoksi ipari övezetét kérte Petsamo vidéke fejében. A szovjet külügyi népbiztos Sztálin Teheránból ismert érveit visszhangozta: Petsamo vidékét a Szovjetunió kétszer is átengedte, 1920-ban és 1940-ben Finnországnak. „Mostantól kezdve viszont Petsamót a Szovjetunió a saját területének tekinti. Közös határra lesz szüksége Norvégiával. A murmanszki vasút használatát is biztosítaniuk kell. Petsamo minden ellenérték nélkül a Szovjetunióhoz fog tartozni.” Majd céljai elérése érdekében fenyegető hangnemre váltott át: „Nem kértük Finnországtól a feltétel nélküli megadást, kormánya átszervezését, vagy városai megszállását.” Ezután a legérzékenyebb témára, a finn függetlenség ügyére tért át: „Csakugyan úgy gondolják, hogy Finnország független lenne, ha a cári Oroszország még fennállna? Finnország függetlenségét a Szovjetuniónak köszönheti. Ennek ellenére Finnország huszonöt év alatt háromszor⁵⁶ keveredett háborúba a Szovjetunióval. Megsértette a moszkvai békeszerződést.⁵⁷ [...] Finnország függetlenségét kizárólag az Új Oroszországnak köszönheti!” Enckell emlékeztette Molotovot, hogy a két ország közötti nagyságrendbeli különbség miatt Finnország soha sem veszélyeztetheti a Szovjetuniót. A finnek kizárólag a szabadságukért és a függetlenségükért harcoltak. A szovjet főtárgyaló meghökkentő módon azt válaszolta: „Mi nem vagyunk gyávák. Megengedhetetlen, hogy Finnország minden ötödik, vagy tizedik évben háborút indítson a Szovjetunió ellen.” Paasikivi azzal vágott vissza, hogy 1939-ben nem Finnország indított háborút, 1941-ben is a Szovjetunió támadta meg országukat. Enckell⁵⁸ arra emlékeztetett, hogy 1918-ban Szovjetország szakította meg a béketárgyalásokat, indult hadba ellenük. A vita meglepő fordulata, hogy Molotov elismerte a finnek bátorságát a Téli Háborúban. Moszkva támadó magatartását azzal indokolta, hogy Helsinki a megegyezést „jelentéktelen ügyekben” utasította vissza, annak ellenére, hogy a Szovjetunió területi kompenzációt is felajánlott. 1941. júniusban az ellenségeskedéseket ugyan a Vörös Hadsereg kezdte, ám kizárólag a német hadosztályokat támadta Finnország területén.⁵⁹ A finn küldöttek a hangnemből megértették, hogy a legkisebb engedményt sem tudnák elérni az eredeti szovjet feltételekhez képest. Az is világossá vált, hogy a németekkel való szakítást és szembefordulást nem lehet elkerülni.

⁵⁶ 1918–1919-ben a függetlenségi és polgárháború, 1939–1940-ben a Téli Háború és 1941–1944-ben a második világháború során.

⁵⁷ Az 1940. március 13-án aláírt békeszerződésről van szó.

⁵⁸ 1918-ban a berlini német–finn béketárgyalásokon hazája küldöttségét vezette.

⁵⁹ Thede PALM: i. m. 69–79.

Amennyiben viszont szovjet katonai segítségre szorulnának a németek ellen, a finn csapatok bizonyosan szovjet főparancsnokság alá kerülnének. Molotov máris legyőzött ellenségként kezelte őket. Érezte velük, Finnország máris a Szovjetunió hatalmába került.

1944. március 29-én a szovjet és a finn küldöttség újra találkozott. A hangnem még élesebbé vált. Amikor Paasikivi a győztes nagyhatalom képviselőitől nagylelkű megértést kért a békeszerződés, a fegyverszünet ügyében, Molotov durván kioktatta: „Fegyverszüneti feltételeink értelmezésének meghallgatására jöttek ide, nem engedményekért!” Követelte az azonnali szakítást Németországgal, a németek internálását, az 1941-es határok helyreállítását, azon felül Petsamot és vidékét, négy-öt év alatt hatszázmillió dollár jóvátétel fizetését. A finn hadsereget, ugyanúgy, mint a németet Versailles után, teljesen lefegyverzik, békeállományra csökkentik. Finnország nem számíthat engedményekre, mert Németország szövetségese, Németország pedig máris elvesztette a háborút – jelentette ki fensőbbeségen Molotov. A finn küldötteket csapásként érte a jóvátétel összegének bejelentése, az óriási hadisarcról a tárgyalások során először hallottak. Paasikivi meg is mondta Molotovnak, hogy nagyhatalomként nincs joguk bármit is erőszakkal kicsikarni egy pöttöm kis országtól. Majszkij bizottsága a Finnország által okozott kárt 1200 millió dollárra becsülte. Felét áruban, az akkor, 1944-ben érvényes világpiaci áron⁶⁰ kellett megfizetni. Paasikivi hiába kérte Észak-Karélia Finnországnak hagyását. A terület Szovjetuniónak átadását presztízsszemponctokon kívül semmi sem indokolta. A külügyi biztos nem engedte megkérdőjelezni az 1940-es békeszerződés határait, mivel azok helyreállítását alapvető szovjet háborús célnak tekintette. A hat eredeti feltételhez képest Moszkva két vonatkozásban tért el. Hangö bérletéről lemondott, a hozzá vezető vasútvonal ellenőrzését átengedte Finnországnak. Sztálin „engedménye” nem Finnországnak szólt, hanem Roosevelttel teheráni felvetését érvényesítette. A másik változás: a németek internálásának megkövetelése helyett hozzájárultak ahhoz, hogy a finnek észak felé, Norvégiába üzzék a 20. hegyi hadsereget. A szovjet vezérkari főnökség⁶¹ terve sikerült: a finn hadsereget a kívánt irányba terelték, Finnországot és Németországot szembe állították egymással. A külügyi népbiztos ígéretet tett arra, hogy amint a fegyverszünetet teljes egészében végrehajtják, azt rögvest végleges békeszerződéssé alakítják a finn kormány kívánásainak

⁶⁰ Az utolsó békeév, 1938 árainak kétszerese.

⁶¹ Sz. M. STYEMENKO: *A vezérkar a háború éveiben*. Zrínyi–Kossuth, Budapest, 1973. 417. A szovjet vezérkar hadművelleti főnökével a finn delegáció a második tárgyalási napon állapotott meg.

figyelembevételével. Kölcsönös hadifogolycserére kizárólag a békeszerződés megkötése nyújtott lehetőséget. Molotov ismételten figyelmeztette a finn küldötteket: „Finnország soha nem érhetne el függetlenségét a cári Oroszország idején. Még e pillanatban is erővel Finnországra kényszeríthetnénk az akaratunkat, amennyiben éppen azt szeretnénk... Megkérdezhetik az angolokat, az amerikaiakat, a svédeket, akik megmondanák maguknak, nem is számítottak arra, hogy Finnország ilyen mérsékelt feltételeket kap a Szovjetuniótól a háború lezárására.” Molotov befejezésül azt tanácsolta a finn küldötteknek, hogy ne késlekedjenek a végső döntés meghozatalával, mert abból semmi jó nem származhat.⁶²

Paasikivi küldetésének tárgyalási jegyzőkönyvét azért idéztem ilyen részletesen, mert először és utoljára fordult elő, hogy Moszkva hajlandó volt tárgyalni a háborúból kiugrani készülő német csatlós állam képviselőivel. A legyőzöttel szemben a Szovjetunió békecéljai ennyire nyíltan és nyersen sehol sem jelentek meg. Moszkva minden kertelés nélkül értesére adta a finn delegációnak, hogy hajlandó különbékét kötni. Amikor Molotov felismerte, hogy mandátum híján a finn delegáció nem tud megegyezést kötni, tüstént visszatért a szövetségesek közös álláspontjához, vagyis ahhoz, hogy egyezkedés helyett az ellenségre egyszerűen rá kell kényszeríteni a megadási okmány elfogadását. A két tárgyalási nap hangvétele közötti különbség ebből adódik. Az elsőn, a különbéke elérése érdekében, Molotov még a Finnországgal szembeni politikájuk mozgatórugóit magyarázta, vagyis „értelmezte”. A második tárgyalás alkalmával a külügyi népbiztos a győztes nyers hangján diktálta feltételeit a kényekedvére kiszolgáltatót kis legyőzöttnek. A finn küldöttek szempontjából ezen a napon mutatta meg a sztálini diplomácia a valódi arcát. Az a mód, ahogy Molotov a tárgyalásokat vezette, a finn delegációt 1940 novemberére emlékeztette, amikor a külügyi népbiztos a náci külügyminiszterrel Berlinben a finn kérdést a balti államok mintája, vagyis Szovjetunióba beolvasztásuk alapján kívánta egyszer és mindenkorra rendezni. Molotov érezte a finn küldöttekkel, hogy Finnország pusztas létezése, függetlensége a Szovjetunió nagylelkű ajándéka. A szovjet „mérséklet” és „emberségesség” mintájának állította be súlyos fegyverszüneti feltételeiket.⁶³ Molotov fenyegetően kilátásba helyezte a finn kormány népfrentos „átszervezését”, városaik megszállását, a feltétel nélküli megadás elvének alkalmazását. Moszkva az egyezmény tervezetének megfogal-

⁶² Thede PALM: i. m. 80–96.

⁶³ Sz. M. STYEMENKO: i. m. 419.

mazásánál figyelembe vette szövetségeseinek javaslatait, így Nagy-Britannia a hadifoglyok és internáltak szabadon bocsátására vonatkozó elgondolásait és Roosevelttel kívánságát, Hangö bérletének megszüntetését. A külügyi népbiztos a fegyverszünet feltételeinek átadására és meg tárgyalására Archibald Clark-Kerr moszkvai angol nagykövetet meg sem hívta, annak ellenére, hogy Nagy-Britannia szovjet kérésre üzent hadat Finnországnak. Ez ellentmondott a moszkvai külügyminiszteri értekezleten az Európai Tanácsadó Bizottság megalapításánál elfogadott elvnek, miszerint a szövetségesek együtt dolgozzák ki a fegyverszüneti feltételeket. Az angol távollétet kihasználva ajánlhatta fel Molotov a szovjet–finn különbékét Helsinkinek. A Szovjetunió szövetségesei háta mögött próbált területi rendezést elérni. Roosevelttel továbbra sem volt hajlandó alkudozni az európai területi rendről a háború alatt. Az amerikai hivatalos álláspont az maradt, hogy a határokat a háborút követő béketárgyalásokon véglegesítik. Moszkva ebben a vonatkozásban nem konzultált előzetesen az angol kormánnyal. A szovjet–finn különbéke Olaszország vonatkozásában is precedenst teremthetett, talán nem véletlen, hogy az Egyesült Államok 1944–1945 fordulóján fel is vetette az úgynevezett előzetes béke megkötését Rómával. Washington a fegyverszüneti rendszer enyhítését, fokozatos felszámolását szorgalmazta,⁶⁴ miközben a Szovjetunió szövetségesei semmilyen beleszólást sem kaptak volna a finn fegyverszünet ellenőrzésébe. Igaz, Sztálin a közvetlen és közös cél, Finnország Németországgal való szembefordulásának kiprovokálására összpontosított. A szovjet biztonsági és jóvátételi követelések napvilágra kerülése ellenben a finn kormányban és az ellenzékében egyaránt azt a meggyőződést érlelte meg, hogy a Szovjetunió országuk teljes katonai és gazdasági ellenőrzésére törekszik.

A finn kormány 1944. április 2-án, a kétszáz tagú Parlament április 12-én⁶⁵ vitatta meg a fegyverszüneti feltételeket:

- 1) Finnország megszakítja a kapcsolatait Németországgal. Legkésőbb 1944. áprilisban a német csapatokat és a hajók legénységét internálják, vagy kiutasítják. A Szovjetunió katonai segítséget nyújt e feladat végrehajtásához.⁶⁶

⁶⁴ PRO FO 371. 43164 Finnish Armistice and „preliminaries of peace” U 70.

⁶⁵ PRO CAB 80/81/69 Finnish armistice terms. C. O. S. (44) 259. (O). A stockholmi román követ, Frederic Nanu, ezen a napon, 1944. április 12-én vette át Kollontaj asszonytól a szovjet előzetes fegyverszüneti feltételeket.

⁶⁶ Molotov Carl Enckell pontosítást kérő kérdésére nevetve azt válaszolta, hogy a németek kiűzése után a szovjet csapatokat Finnország területéről vissza fogják vonni.

- 2) Az 1940-es békeszerződést helyreállítják. A finn haderőt 1944. április végéig az 1940-es határ mögé vonják vissza.
- 3) A Szovjetunió és a vele szövetséges államok hadifoglyait és internáltjait átadják a szovjeteknek. Ez a lépés kölcsönös lesz, amennyiben fegyverszüneti egyezmény helyett kötnek békeszerződést.
- 4) A finn hadsereg 50%-át 1944. májusban leszerelik. Az egész hadsereget 1944. június–júliusban békeállományba helyezik.
- 5) Finnország öt éven belül áruban (papír, cellulóz, hajók, gépek) hat-százmillió dolláros jóvátételt fizet a Szovjetuniónak.
- 6) Petsamo és környéke visszatér a Szovjetunióhoz. Ezt a területet 1920-ban és 1940-ben önkéntesen engedte át a Szovjetunió Finnországnak.
- 7) Amennyiben Finnország az első hat cikkelyt elfogadja, a Szovjetunió megfontolja, hogy lemondjon-e Hangö és környéke bérletéről.

Paasikivi javaslata ellenére a szovjet feltételeket a finn kormány és a parlament nyíltan és egységesen elvetette. Ezzel Paasikivi szerepe véget ért. Mannerheim marsall csatlakozott az elutasítók köréhez az irdatlannak tűnő jóvátétel, és nem utolsósorban hadserege leszerelésének követelése miatt. A finn hadvezér kora ősszel, amikor új küldöttséget küldött Moszkvába, már nem kérte fel Paasikivit a tárgyalásokon való részvételre. 1944 tavaszán, akkor, amikor a finn átállás a német figyelem elterelésével a normandiai partraszállásról az antifasiszta koalíciót hadászati előnyhöz juttatta volna, Finnország nem merete elszánni magát a béke- vagy a fegyverszünet megkötésére. Egyszerre riasztotta Magyarország német megszállásának példája és Moszkva követeléseinek nagysága. Mire Helsinki újra elszánta magát a háborúból való kiválásra, a szövetségesek már nem sürgették többé az egyezséget.

Ezzel együtt Finnország Németország többi csatlósánál jóval messzebb ment: „különháborúját” a Szovjetunióval kötött „különbékével” próbálta lezárni. Mannerheim marsall a következő heteket a németek előtti mentegetőzéssel töltötte. Hitler viszont leállította Finnországba irányuló fegyver- és élelmiszer-szállítványait. Ribbentrop Ryti elnöktől azt az ígéretet csikarta ki 1944. június 22-én, Viborg szovjet bevételének harmadnapján, a nyári napfordulón,⁶⁷ hogy nem köt különbékét a Szovjetunióval, és a végsőkig folytatja a harcot. A fogadkozásokon kívül mást nem ért el. A náci külügyminiszter Helsinkiben „nem talált még ezer embert

sem”, aki kész lett volna finn Quisling-kormány megalakítását támogatni. Washington megszakította diplomáciai kapcsolatait Finnországgal, Arthur Schoenfeld követet hazahívta. Finnország teljes elszigeteltségbe zuhant.

Mannerheim, a hadsereg főparancsnoka fordította meg a finn politika irányát, ragadta magához a kezdeményezést. 1944. augusztus 4-én vette át a köztársasági elnöki tisztséget, augusztus 8-án nevezte ki Antti Hackzellt kormányfőnek, Carl Enckellt külügyminiszternek. 1944. augusztus 25-én Kollontaj asszonyon keresztül békét kért a Szovjetuniótól. Augusztus 29-én Moszkva beleegyezően válaszolt. A Szovjetunió a tárgyalások előfeltételeként szabta a szakítást Németországgal. Moszkva követelte, hogy a finn kormány szeptember 15-ig érje el a német csapatok kivonását Finnország területéről. Amennyiben a 20. hegyi hadsereg a felszólításnak nem engedelmeskedik, Finnország feladata a németek lefegyverzése és átadása a szövetségeseknek. Mannerheim szeptember 2-án jelentette be, hogy Finnország saját erejével űzi ki, vagy fegyverzi le a német csapatokat, amennyiben a Szovjetunió legkésőbb szeptember 3-ig megszünteti vele szemben az ellenségeskedéseket. A finn elnök 1944. szeptember 6-án csapatait visszarendelte az 1940-es határok mögé, és ezzel feladta az 1939-es határok helyreállításának igényét. Végleg beletörődött területeik elvesztésébe. Legyőzötté ezúttal kész tények elé állította. Kifejezte készségét a tárgyalásra a Szovjetunió feltételei alapján. Antti Hackzell finn kormányfő,⁶⁸ Carl Enckell külügyminiszter, Rudolf Walden, a honvédelmi miniszter, Erik Heinrichs, a vezérkari főnök szeptember 7-én népes delegáció élén Moszkvába utazott. A finn delegáció egy hétig várakozott a román tárgyalások befejezésére. A román küldöttség 1944. augusztus 29-én érkezett Moszkvába, és a szeptember 12-ről 13-ra virradó éjszaka írta alá a fegyverszüneti egyezményt. Finnország elvesztette 1944 tavaszán szerzett előnyét. A szövetségesek javarészt a román precedenst alkalmazták a finn fegyverszünetre. A fegyverszüneti tárgyalásokat a külügyi népbiztos vezette. Helyettesei, Dekanozov, a csatlós országokért és Litvinov, a béke-előkészítésért volt felelős. A másik szövetségest Archibald Clark-Kerr angol nagykövet, John Balfour is tolmácként Birse őrnagy képviselte. Az angol diplomata ritkán szólalt meg a tárgyalások során, akkor is teljes egyetértését fejezte ki „Molotov úrral”. Egyetlen kérdésben adott hangot ellenvéleményének: a jóvátételi egyezmény végrehajtásának elhalasztását kérte. A Finnországgal hadban álló két szövetséges, a Szovjetunió és Nagy-Britannia az Euró-

⁶⁷ Június 22-e egybeesik a finn zászlóünnepel, az északi országok Szent Iván-éji ünnepével.

⁶⁸ A kormányfőt Moszkvában szélütés érte, helyét a delegáció élén Rudolf Walden, a honvédelmi miniszter vette át.

pai Tanácsadó Bizottságot megkerülve, közvetlen diplomáciai úton egyeztetette álláspontját a finn fegyverszünet rendelkezéseiről. A közösen elfogadott szöveget⁶⁹ a külügyi népbiztos azzal nyújtotta át a finn küldöttségnek, hogy azt változatlanul kell elfogadniuk, „különben ha nem tetszik, haza is mehetnek”.

A fegyverszünet helyreállította az 1940. március 13-i moszkvai, szovjet–finn békeszerződés rendelkezéseit. Az egyezmény szövegének többi részét – *mutatis mutandis* – a román fegyverszünetből emelték át. A legfontosabb cikkelyek a következők: a magyar és a német állampolgárok internálása (2); vagyonuk zárolása, javaik kivételének tiltása (16); a még hadban álló német csatlós államokkal szakítás (5); a háborús bűnösök⁷⁰ letartóztatása, bíróság elé állítása (13); a háromszázmillió dolláros jóvátétel (11); a visszaszolgáltatás (14); hajók (17) és a német harci eszközök hadizsákmányként átadása (15); az Egyesült Nemzetek hadi igényeinek kielégítése (19); a hitlerista és a fasiszta szervezetek feloszlása (21). Megegyezett a román egyezmény szövegével a záró rendelkezés is, vagyis Szövetséges Ellenőrző Bizottság felállítása a fegyverszünet végrehajtásának ellenőrzésére a szövetséges (szovjet) főparancsnokság irányításával. Az angol részvételt külön nem említették a szövetséges ellenőrzésben (22). Az 1944. márciusi feltételekhez képest két lényeges változás történt: az egyik a jóvátétel összegében, a fizetési határidejében, a másik a „támaszpont” bérlése kérdésében. Churchill már Teheránban kétségbe vonta a jóvátétel fizetésének értelmét olyan szegény ország esetében, mint Finnország. Korábban Helsinkiben egyik indoka a különbéke visszautasítására a szovjet anyagi követelés mértéke volt. Moszkva az angol érveknek helyt adva, a román kötelezettség mértékére, vagyis hat év alatt fizetendő háromszázmillió amerikai dollárra szállította le igényét. A jóvátétel fizetésének elhalasztására vonatkozó angol javaslatot Molotov elvetette. A szovjet kormány lemondott a Finn-öböl bejáratát ellenőrző Hangö bérletéről. Ehelyett Porkalla-Udd tengerészeti támaszpontját „vették bérbe”. A Szovjetunió ezzel katonailag teljes és közvetlen ellenőrzése alá vonta a finn fővárost. A katonai támaszpont ugyanis a Helsinkivel szemben lévő szigeten található. Stratégiai helyzete olyan, mintha valaki a Margit-szigetről ellenőrizné Budapestet.⁷¹ A Foreign Office kívánságára került az egyezmény szövegébe a 12. cikkely, amely elsősorban az angol

tulajdon, érdekeltségek és jogok helyreállítását célozta. A moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokon a szovjet küldöttség katonai szakértői (Zsdanov vezérezredes,⁷² Styemenko tábornok, Alexandrov ellentengernagy) sürgették a finn hadsereg fellépését a németek Finnországból való kiszorítására és lefegyverzésére. A szovjet katonai vezetők attól tartottak, hogy a finn–német összecsapás következtében a 20. hegyi hadsereg megmenekül a lefegyverzéstől és az internálástól.⁷³ Éppen ezért a Vörös Hadsereg egységei két helyen lépték át a szovjet–finn határt a németeket üldözve. A fegyverszüneti egyezmény katonai rendelkezései engedélyezték a dél-finnországi repülőterek szovjet használatát a hadműveletek idején (3). Az 1940. október 1-i szovjet–finn egyezményt helyreállítva elrendelték az Aaland-szigetek leszerelését (9).

A finn delegáció értékelésén a hadifoglyokra vonatkozó könnyítés, a jóvátétel összegének felére csökkentése sem változtatott. A fegyverszüneti feltételek jóval súlyosabbnak bizonyultak, mint amit Paasikivinek tavasszal Moszkvában átnyújtottak. Carl Enckell külügyminiszter megkísérelt engedményeket elérni annak érdekében, hogy Finnország „nagyraérvástól mentes létezését biztosítsák”. Kijelentette, hogy nincs felhatalmazása magát ultimátumnak alávetni. Mindhiába próbálkozott az egyezmény módosításával. A diktált fegyverszünetben a jóvátétel, Porkalla-Udd „bérlete” egyértelműen Finnország megbüntetését célozta. A finn külügyminisztert meglepte a szovjet delegáció hangváltása. A márciusi tárgyalások alkalmával legalább választ kaptak kérdéseikre, most viszont Molotov ellentmondást nem tűrően söpörte le az asztalról a finn küldöttség valamennyi ellenvetését. A külügyi népbiztos Carl Enckell szemére vetette, hogy a román delegációval egy nap alatt egyeztek meg, a finn küldöttség „akadékoskodása miatt viszont három napja huzakodnak olyan feltételeken, amit már legalább fél éve ismernek”. A tárgyalás utolsó estéjén Molotov azzal bírta makacs finn partnerét az „ultimátum” szövegének változtatás nélküli elfogadására, hogy Finnország teljes katonai megszállásával fenyegette meg.⁷⁴ Zsdanov vezérezredes a szovjet és az angol kormány, a szövetséges (szovjet) főparancsnokság képviselőjében, a Finnországgal hadban álló Egyesült Nemzetek nevében 1944. szeptember 19-én éjfélkor írta alá a Kremlben a finn fegyverszüneti egyezményt.

A négy fegyverszünetet összehasonlítva, Finnország Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal szembeni kivételes helyzete négy tekintetben mutatkozik meg:

⁶⁹ PRO CAB 80/81/69 Finnish armistice terms. C. O. S. (44) 259. (O).

⁷⁰ Az 1945–1946-ban megrendezett pereket a finn kormány háborús felelősök perévé nevezte át. Ilyen perben ítélték el többek között Ryti köztársasági elnököt is.

⁷¹ A „bérletéről” Hruscsov 1955 májusában, az osztrák államszerződés megkötésének napján mondott le.

⁷³ Sz. M. STYEMENKO: i. m. 430–436.

⁷⁴ Theodor PALM: i. m. 59–60.

- 1) A preambulum Németországgal a szakítást és a német csapatok Finnországból eltávolítását írja elő. Finnországot nem kötelezi hadüzenet küldésére, csapataival a Németország elleni háborúban részvételre. A finn hadsereg szovjet segítség nélkül űzte ki a német 20. hegyi hadsereget. A finn tisztikarban nem történt változás. Mannerheim marsall maradt a főparancsnok. A kormányt a háború befejezéséig a finn belbiztonsági, rendfenntartó erők képesek voltak megvédeni minden belülről, vagy kívülről jövő hatalomátvételi kísérlettel szemben. Finnország megőrizte függetlenségét. Demokratikus jogállami berendezkedése fennmaradt. 1945 márciusában szabad választásokat rendeztek. A kommunista párt nem vált tényezővé. A választások előestéjén a párt kétezer tagot számlált.⁷⁵
- 2) A román (a bolgár, a magyar) fegyverszünet biztosította a szovjet csapatok és más szövetséges csapatok számára a szabad mozgási lehetőséget a román (a bolgár, a magyar) területen, bármilyen irányban, amennyiben ezt a szövetséges (szovjet) főparancsnokság véleménye szerint a katonai helyzet megkívánja. Ez – mint látni fogjuk a román és a többi esetben – olyan megszállást jelentett, amely nem kívánta elárulni a nevét. A szovjet csapatok ugyanis a Szövetséges Ellenőrző Bizottság végrehajtó szerveiként jártak el, megszálló funkciókat láttak el. Különösen a kezdeti időszakban, az arcvonal mögötti területen közvetlen katonai kormányzást gyakoroltak. A finn egyezményből ez a rendelkezés teljesen hiányzott. Helsinkiben Zsdanov vezérezredes, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, a békeszerződés 1947. szeptember 15-i életbelépéséig kizárólag a szabadon választott finn kormányon keresztül utasíthatta a közigazgatás hivatalnokait. A szövetséges hatalmak nevében eljáró főparancsnok hatásköre a fegyverszünet ellenőrzésére korlátozódott. „Az orosz medve soha sem jött be” – írta Jukka Nevakivi.⁷⁶ A finn fegyverszünet nem vezetett az ország szovjet katonai megszállásához.
- 3) Az egyezmény intézkedett a hadifoglyok és internáltak kölcsönös szabadon bocsátásáról. A Szovjetunióban fogságba esett finn hadifoglyok és internáltak hazatérhettek. A külügyi népbiztos 1944. márciusban ezt a kérdést még egyértelműen a békeszerződés körébe utalta.

⁷⁵ Jukka NEVAKIVI: The Appeal that was Never Made I. m., 46.

⁷⁶ Uo., 79.

- 4) A finn megadási okmány egy további sajátosága a jövőt vetítette előre. A preambulum a fegyverszüneti egyezmény és a békeszerződés szövegének azonosságára utal: „A leendő békeszerződés megkötését megkönnyíti a fegyverszüneti egyezmény egyes feltételeinek békeszerződésbe emelése.”⁷⁷ A szovjet kormány tudniillik a fegyverszüneti egyezményeket végleges békeszerződéseknek tekintette, eltekintve a kizárólag a háborús időszakra vonatkozó ideiglenes rendelkezésektől.

A finn kivétel több tényező egyszeri egybeesésének köszönhető létrejöttét, döntően a háború megvívásának szovjet hadászati szempontja szülte. A Vörös Hadsereget tudniillik a Németország feletti mielőbbi győzelem elérése érdekében a mellékhadszínterekről a berlini főcsapás irányba csoportosították át. Moszkva maximális programjának, a teljes megszállásnak, a kommunista párt vezette népfront kormány országra erőltetésének végrehajtását értelmetlenné tette a szovjet békecélok tárgyalás útján való elérése. Az angol és az amerikai kormány érdekeltnek mutatta magát legalább a finn függetlenség megőrzésében. A szövetségesek fenntartás nélkül működtek együtt a Szovjetunióval. Moszkva ennek következtében kénytelen volt figyelembe venni Washington és London álláspontját. Mindezekon felül, amennyiben a Vörös Hadsereg megszállja Finnországot, Svédországot az angolok és az amerikaiak karjaiba löki, Stockholm semlegességét feladva bizonyára a nyugati tömbhöz csatlakozik. A finn haderő a Téli Háború idején hónapokon át hősieles honvédő harcot folytatott, a Vörös Hadsereg súlyos árat fizetett agressziójáért. Helsinkiben mindemellett a háború végére egyedül maradt, teljesen elszigetelődött. Senki sem állt ki mellette. E tényezők együtt egyetlen más náci csatlós állam esetében sem jelentkeztek. A finn fegyverszünet egyszerinek és megismételhetetlennek bizonyult.

⁷⁷ PRO CAB 80/81/69. Finnish armistice terms. C. O. S. (44) 259. (O). A finn fegyverszünet angol szövege. Thede PALM: i. m. 155.